

A FRANCIA SZELLEM
ECKHARDT SÁNDOR KÖNYVE

MINDEN TUDÓS VÁGYA, hogy élete pozitivista, adatgyűjtő korszakának fegyelme, erőfeszítése után valami összefoglaló, eredményeket, tapasztalatokat könnyedén, természetesen elrendező művet alkosson, mely egyszerre foglalata a felhalmozódott kincsnek és úttörő vállalkozás mind szélesebb lélekzetű, mind tágabb látképű alkotások felé. A tudós munkája akkor érintkezik a művészével, midőn az aprólékosan kidolgozott részletek és eredmények nem önmagukért, nem egy puritán tudományerkölcs jegyében születnek csupán, hanem egy nagy kompozíció részleteiként, egy mindenén átvilágító elv ábrázolására, olyan mű kedvéért, mely éppúgy az ember és a lét örök képletét bogozza, mint az igazi művészi alkotás. A szellemtörténetnek vagy filozófiába kell torkollania, vagy az elemzés oly sokrétű, oly színes művét kell létrehoznia, mely egy egész kor vagy kultúra képét öleli fel: általános elvek és adatszerű tények szövedékében.

Közismert, hogy a francia irodalomtörténet még pozitivista ágazatában is inkább „szellemtörténet“ volt, mint bármi más: a filológiát mindvégig utalásként használta, távolabbi rendszerek, összefüggések felé. Ugyanezt mondhatjuk Eckhardt Sándor művéről¹ is, azzal a különbséggel, hogy nála e „franciás“ módszer még a stílus szépirodalmi igényét, óriási apparátust művészi formával kendőző többletét is bírja. E könyv gazdagsága, szerkezettel, fegyelemmel ellensúlyozott tömörsége előtt azt a megnyugvást érezzük, mely csak életkorokat, sokáértelt tapasztalatokat sommázó művek előtt fog el. A szövevényes anyag szinte önmagától adódó rendjét, nem egyszer behízlgő színeit talán az a körülmény is meghatározza, hogy a könyv „nagyközönség“ számára készült és igyekezett eltüntetni az eszközök, az apparátus állványait, készakarva lett könnyed és érdekes, igényes stílusérzéssel került minden elijesztő szakszerűséget és az essay legnemesebb törvényeit tartotta mindvégig tiszteletben. Mindez azonban nem lett volna lehetséges olyan anyagnál, mely nem legalanyibb birtoka a tudósnak, melyhez nem fűzik emberibb, néha csaknem lírai szálak. Ahhoz a feladathoz, melyre Eckhardt Sándor vállalkozott, egyszerre kellett a tudós, a filológus, a történész, — a műélvező, az utazó és a moralista érzékeivel bírnia. Ez az anyag egyszerre kíván

¹ Eckhardt Sándor: A francia szellem. Budapest, 1938. A Magyar Szemle Társaság kiadása, 300 lap.

szellemes csevegőt és szenttelen, hideg értekezőt; az írónak egyaránt tiszteletben kell tartania a legridegebb exaktságot és a merően szép-irodalmi hatást.

Eckhardt Sándor műve így „szellemtörténet“ a szó mindkét értelmében és az anyag különös természeténél fogva egyik legszerencsésebb kísérlete e módszernek. Ő maga utal rá elsősorban, hogy a „szellem“ természetrajza bármelyik nép művelődéstörténetéből kielemezhető, de talán sehol sem lesz e fogalomnak oly helyi jelentősége, mint épp a franciáknál. Az „esprit“ jelentésárnyalatai már magukban megvilágítják azt a területet, mely a francia kultúrában a „szellem“ sajátja, önmagunk felett egyszerre vagyunk a legilletékeesebb és leghivatlanabb bírók! Beszélhetünk francia szellemről e kultúra művelőinek tanúságtételei nélkül? És nézhetik-e azok saját szerepüket kellő higgadsággal, részvétlenséggel, tisztasággal? Akkor, midőn Eckhardt szellemes fogással egymás mellé állítja az „önarcképek“ ellentmondó vonásait, egy csapásra gyakorol felettük kommentár nélkül is lesújtó kritikát és használja fel őket hasznos adalékokként egy tárgyilagosabb, távolibb feladathoz. Eckhardt Sándor elsőrendű helyzeti előnye lesz az, hogy idegen. Az, aki intellektuális úton lett a francia szellem részesévé, több szerencsével szabadul meg annak előítéleteitől, mint az, aki örökségként kapta és így kötelességének érzi, hogy őrzője legyen.

Eckhardt szempontjainak különös jelentőséget ad az is, hogy közép-európaiként veti fel azokat és így minden elemző, bíráló szándéka mellett lelkiismeretvizsgálatot is tart egy, a franciától sokban idegen kultúra öneszmélését segítvén elő. E szándékot a könyv egyik legérdekesebb: záró fejezete is elárulja, midőn levonja a „magyar tanulságokat“. A magyar tudós így nem csupán magányos vendég akar lenni egy látszólag könnyen hozzáférhető asztal mellett, hanem a kérdést mindenekelőtt önmaga és saját népe lelkiismerete előtt akarja tisztázni: a francia szellemhez úgy nyúl, mint mindnyájunk legbensőbb magánügyéhez. Ez ad könyvének a tudományos távlat mellett egy közelebbi aktualitást! És ez az, ami elemző, arcképrajzó szándékát vitázó, védő kommentár-szándékkal párosítja: meg kell világítania e szellem természetét (ez a kifelé irányuló) és szét kell osztatnia a hozzá tapadó babonákat (ez befelé forduló feladat, magánügy és eszmélés). Francia irodalomtörténet és közép-európai, magyar kultúrkép így találkozhatnak egy mozzanatban: a „könnyelmű francia“ babonájában ismét ürügyet kap, hogy lefaragjon valamit tévedéseinkből és ugyanakkor a hamis képet a valódi javára váltsa vissza, kimutatván ez előítélet XVIII. századi gyökereit. Az idegen, a kívülálló kétségtelen előnye, hogy a tévedésből, a visszahatásból is eredményt tud csiholni, hisz ő az, aki legjobban átéli mindezt.

A tudós földrajzi helyzetének azonban nem csupán a módszer látja hasznát ily apró finomságokban! Ismételjük: Eckhardt könyve nem öncélú tudományos alkotás, hanem akarva, akaratlan egy mindnyájunkat közelről érintő kérdés megoldásához járul hozzá. „Közép-európai“ és főként magyar jelentősége e könyvnek elsősorban az, hogy a sokat emlegetett, de soha elég komolyan fel nem fogott germán-latin prob-

léma nála válik, ha közvetett úton is, először igazán hozzáférhetővé. E könyv, melynek egyik alapvető, de nem épp legkönnyebben megvalósítható szándéka a francia szellem leírása, megfejtése, döntően átalakító hatással lehet egy szélesebb szellemiség gondolkodására. Azt végzi el ugyanis helyettük, amit csak a bátrak és szerencsések tudtak saját erejükből elérni: feltöri egy túlságosan arisztokratikus, zárt kultúra titkait, élénk teríti, leleplezi, emberivé, érthetővé teszi azokat. A „germán rétegen“ az első szélesebb kaput e könyv vágja a nagyközönségnek és ha nem is tenne egyebet, mint tágabbra taposná az elit „keskeny ösvényeit“, máris elérte volna célját. Ezt a „középeurópai“ feladatot nem csupán akkor teljesíti, midőn minden alkalommal utal műveltségünk egyoldalú, germán képződményeire, hanem akkor is, mikor kivetkőztet a francia szellemet csalóka, féltékeny burkaiból és megfejd magyar szem számára öröknek bizonyult talányait.

Természetes, hogy e feladatnak csak olyan mű tud megfelelni, mely minél messzebb akarja keresztülrőszakolni tudományos módszerét. Minél exaktabb, minél elemzőbb lesz e módszer, minél inkább megközelíti az „öncélú“ tudományosságot, annál jobban megfelel aktuális feladatának. Ez a téma, mely oly csalogató lehetne egy „esszéista“ számára, szerencsénkre szaktudóst talált, kinél a megfigyelés finomságai szerencsésen egyesülnek a bizonyítás diadalmas szerkezetével.

E könyv, mely első pillanatra a magyarságot érintő problémáktól távolesőnek látszik és egy látkörünktől független pont felé törekednék, talán sohasem jöhetett volna kínosabb, vészesebb aktualitással, mint ma. Mikor legjobbjaink sem tudnak már szabadulni a német kultúra egyoldalú igézetéből — mely különben csak egyoldalúsága miatt veszedelmes ránk — és a francia műveltség felé mind több bizalmatlansággal tekintenek — bizalmatlansággal, mely legtöbbször csak leplezett félszegség, vagy a nehéz feladatot kerülő szellem tunyasága, — talán e könyv lesz az első ízelítő, az első „vezérlő kalauz“, mely a gyengéket kintartásra ösztönzi és megkíméli őket az első, félrevezető csalódásoktól.

Tisztában vagyunk azzal, hogy egyoldalú francia kultúra éppúgy hamis és káros lehet, mint egyoldalú német (román szomszédunk példa erre), de milyen messze vagyunk még attól, hogy erről panaszkodhassunk! Eckhardt Sándor, ki a magyar középosztály előítéleteivel, ízlésével nagyon is tisztában van, intésként szegezi műve végére a tanulságot: „Az anyaggal küzdő intelligenciánk, gazdáink, technikusaink, katonáink talán kevésbé érzik azt, hogy a német kultúra szomszédsága és mindent beárnyékoló áthajlása milyen fuliasztó légkört teremtett a magyar szellemi életben, míg a szellemiség munkásai, művészeink, íróink, humanista tudósaink, kik nem csupán az alaposság vágy rendszeresség kritériuma után indulnak, hanem az élet mélységeibe látnak, ösztönösen vágytak mindenkor a magyar kultúrát önálló tudatra ébresztő, emberileg elmélyítő francia szellem ellenmérge után, félretéve minden érzelmi tekintetet, mely őket a hivatalos francia világtól elválasztja. Aki csalódottan tér haza Párizsból, annak nincs is ott keresnivalója.“ És így e könyv egyik legnagyobb érdeme az, hogy

nemcsak a mi számunkra, hanem talán egész Európa előtt elsőnek szegezi össze filológiai tárgyilagossággal azt, amit csillogó elméletekből, sziporkázó ötletekből csak fenntartással, esetleg gyanakvással fogadhattunk. Bár nem célja a műnek, talán először teszi mérlegre nálunk — pusztán eredményeivel és megállapításaival — azokat a tanulságokat, melyeket kultúránk számára a francia szellemből levonhatunk.

Íróink, művészeink kétségkívül sokat hoztak haza Párizsból, de poggyászukat néha joggal tekinthették egyoldalúan intellektuálisnak, kevesek számára valónak és így még tudományos közvéleményünk is hajlik arra, hogy dilettáns széplelkűséget keressen mindenben, ami Franciaország felől jön. Eckhardt Sándor könyve sokkal többértű képet tár fel, hogysen ezt az előítéletet fenntarthassuk. A francia műveltség közmondásos fegyelme, a francia szellem örök klasszicizmusa és könyörtelen tisztánlátása bárcsak ugyanolyan társadalmi közhely lehetne nálunk, mint a „könnyelmű“ és „erkölcstelen“ Párizs! Nem akarjuk védeni a francia hibákat, de van olyan „rend“, mellyel szemben irigykedve áhítjuk fegyelmezett, éber „rendetlenségüket“, van olyan „alaposság“, mely mellett „felületességük“ mélyebbnek, emberibbnek tűnik fel.

Mondanunk sem kell, mi sem áll távolabb Eckhardt Sándortól, mint az a sznob készség, mely fenntartás nélkül „elfogad“ mindent, ami francia talajról származik. Sokkal hidegebb fejű kutató, sokkal irónikusabb szemű megfigyelő, hogysen észre nem venné e szellem hiányait, fonákját. Á kép, mely e lapokról kibontakozik, túlságosan individuális, túlon túl zárt szellemet mutat, gögös autarkiában, kényes, de nem egyszer meddő nárcisszizmusban. A tökéletesség öntudata, mit Eckhardt a korai középkortól kielemez már, néha nyugtalanító és ijesztő. A kisebbségi érzés teljes hiánya éppoly veszedelmes, mint az ellenkező állapot — és ma is gyakran kell felelevenítenünk Montaigne aggodalmát a külföldről üres kézzel, hitetlenül visszatérő franciával szemben. Egyben bízhatunk csupán: a francia féltékenységben, mely nem egyszer felpezsdítette már a veszteglő szellemet, ha veszedelmes vetélytárssal hozta össze jó sorsa.

Eckhardt Sándor utal a francia „küldetéstudat“ válságára és valószínűleg tapintatból nem feszegeti tovább ezt a kényes pontot, melyre azonban egész Európa érzékeny. Ez a kérdés túlnő azokon a határokon, melyeket a tudós szigorú becsületességgel vont anyaga köré — a múlt itt nem adhat semmiféle útbaigazítást. Mégis, úgy érezzük, itt dől el az európai kultúra végső küzdelme, e válság megoldásától függ egy új kor, mely annyi vajúdás után sem tudott megszületni még. Eckhardt igen helyesen látja, hogy az apostoli lendület megtört, az újító vágy megőrzővé, nem egyszer akadémiakussá szelídült. Ő külső okokból magyarázza e jelenséget, a nacionalizmusok előretörésére, a bolsevizmus csődjére gondol... Annyi biztos, hogy azt a zürzavart, az átalakulás és bizonytalanság azon állapotát, mely Franciaországot ma jellemzi, mi nem követhetjük elég tisztán és világosan. Nemcsak arra a tudatos és becsületesnek éppen nem mondható félrevezetésre gondolok, mely tájékozatlan közvéleményünket Franciaország politikája felől annyira egyoldalúan befolyásolja! Hisz legélesebb

szemű utazóink, esszéistáink is tanácstalanul állanak e boszorkányüst előtt és legfeljebb babonás „időjóslásokat“ mernek kockáztatni! Hogyan várnánk tehát tiszta képet közönségünkötől, melyet egy szerencsétlen propaganda hosszú idő óta igyekszik a francia szellem frissítő hatásától elszigetelni! Mit várhatunk azoktól a politikusoktól, kik a francia szellemet mai vajúdásában is egy „elaggott liberalizmussal“, egy „széplélek-humanizmussal“ azonosítják még?

Becsületesen, tiszta lelkiismerettel nem lehet sommázó véleményt adni ezekről a küzdelmekről, melyek ma Franciaországban dúlnak; Eckhardt Sándor nem is gondol ilyesmire. Mi azonban kevésbé érezzük konzervatívnak a francia küldetéstudat mai jellegét: mindez talán a háború utáni évtizedben lehetett érvényes, a bőség és nemzetköziség aranykorában, mely Briand-nal szállott sírba és melynek megörökítő] e Giraudoux. Franciaország visszavonult magányába, talán legnagyobb harcát vívja ma az angyallal és mindaz, amit mi zűrzavarának, Walpurgis-éjnek érzünk, talán egy nagy lelkiismereti leszámolás erőfeszítése, melynek eredményeként új rend, új világosság születik mindnyájunk számára. Ma sokkal inkább érezzük, mint bármikor, hogy Franciaország Európa lelkiismerete, mely nem tudta még megemészteni azokat az ellentétes eszméket, melyek a megváltozott tájakról sugároznak felé. Pártok és világnézetek harcában kommunizmus és fasizmus sorsa dől el — most látjuk meg, vájjon a forradalmak szülőanyja „európaivá“, „emberivé“ tudja-e vajúdni a két „barbár“ kísérletet, vagy pedig visszaöklendezi, tehetetlenül! Franciaország nem adott fel semmit a keresztes háborúk óta vállalt hivatásból és azok a számunkra oly ijesztő világnézeti „szörnyszülöttek“, melyek katolicizmust és népfrontot, demokráciát és bolsevizmust kovácsolnak egybe, csak a küldetéstudat már-már emberfeletti erőfeszítését tanúsítják. Mindezek felett pedig a francia katolicizmus csodálatos újraéledése, melyet Eckhardt oly kitűnően jellemez (s melynek magyar neohajtása, sajnos, eddig gyakran sznob utánérzésnek bizonyult, utilitarista, irodalmi divatnak, az eredeti őszinte aszkézise, következetes életstílusa nélkül) s mely a „legkatolikusabb“ ország beláthatatlan lelki tartalékára világít: mindez megerősíti Franciaországba vetett, mindinkább időszerűtlen reményünket.

EZEK UTÁN MÉLTÁN ÉRDEKELHET a módszer, mellyel Eckhardt Sándor e szétágazó problémákat együvé fűzte és olyan szintézissé emelte könyvében, melyet a francia szellem egyik leggazdagabb foglalatának tekinthetünk és melynek ismerete a francia tudomány számára felettébb hasznos volna. A történeti és leíró-elemző módszer, mely a nyelvészet mellett a szellemtörténet hasznos eszközének is látszik, Eckhardt Sándor könyvében igen szerencsésen egészíti ki egymást. A kép, melyet meg akar rajzolni, egyrészt teljesen történetinek mondható — a nemzeti öntudat kialakulása diachronikus irányban haladó vizsgálatot kíván: de az így kibontakozott vonások nem mindegyike marandó és az Öntudat csak egy összefoglaló, visszapillantó távlatban válik teljessé. Másrészt egy kialakult, állandó kép vonásait kell szét-elemeznie: a Társas szellem és az Észember két, egymással rokon cso-

portja köré gyűl mindaz a mondanivaló, amit Eckhardt Sándor a francia szellemről közölni akar. Az egyes vonások (Az udvari ember, A könnyelmű francia, Szellemesség és józan ész, Világosság stb.) mögé ismét csak a történeti szemlélet bizonyító apparátusa von háttérbe. Az örök nemzet-arc élesszemű elemzőjének tételeit így mindig a múlt tényei, adatai támasztják meg: ez a módszeres garancia ad Eckhardt könyvének tudományos biztonságot ott is, ahol legfeljebb megsejtésekről, intuitív meglátásról lehetne beszélni, ő maga figyelemreméltó megkülönböztetéssel elválasztja műve „eszmetörténeti“ részét a „szellemtörténetitől“. Az előbbi a nemzeti öntudat változásait vázolja — ehhez mintegy kiegészítésként járul a nehezebben megfogható kép: a *szellemi* melyet Eckhardt elsősorban az irodalomból fejt elő. A nemzeti öntudat képe szükségszerűen lesz ellentmondó és következtelen, de épp hamisságában kell jellemeznie a kultúrát, mely megszülte. A francia nép katonai ösztönét, valamint intellektuális türelmetlenségét, műveltségi folénytudatát nem nehéz bizonyos népi pszichológiai tulajdonságokhoz fűzni, de alakulásukat, változataikat szigorúan végigkísérni nemcsak fáradtságos, hanem izgató feladat is. Eckhardt így mutatja ki a frank győzhetetlenség és a „gloire“ elhajlását a világháború elkeseredett védekezésébe, így állítja egymással szembe az imperialista és pacifista gondolatot, az önigazolás mindig készen álló jelszavait, de szenvtelen tárgyilagosságában tartózkodik attól, hogy ezeket az adalékokat külön is mérlelje: a tények elég ékesszólók! E fejezetek akár a dialektika csődjét hirdethetnék, a tények logikai ellentétei arra ösztönöznek, hogy egy végső relativista tanulságot vonjunk le belőlük: eszme és tett csúfos összebékíthetenségéről. Ideális eszmék szülik-e a hódító háborúkat — vagy a mészárlás keres önigazolásul magasztos gondolatot (XIV. Lajos, Napoleon, vagy a világháború esetében)? A tudós kezében azonban ezek az abszurdumok is erkölcsi vonatkozás nélküli adalékokká válnak: tévedés, ámitás éppoly értékes a tétel szempontjából, mint ellenkezője. Közönségünk számára talán a misztikus küldetés eszméje lesz leginkább meglepő, talán ez tartalmazza a legkevesebb ellentmondást, türelmedenséget. (Hacsak Barrés-re nem gondolunk, ki még a katolikus eszmét is egy hazug dialektika szolgálatába tudja állítani!)

A fejezet végső értelme az az idealizmus, mely misztikusokat és szabadkőműveseket, pacifistákat és „gloire“-rajongókat, nacionalistákat és utópistákat egy közös nemzeti tulajdonság hordozóivá tud avatni. Bár fel kell vetnünk szüntelen a kételyt: nem tudnák-e ugyanezt bebizonyítani önmagukról is bármelyik nép fiai, nem önáltatás-e kissé minden népi önismeret, és az adatok szaporításával nem lehetne-e csupa egymást semlegesítő ellentét-párból rakni össze a talányos, változékony népi arcot? Eckhardt maga is tudja ezt, nem törekszik túlmerev eredményekre és vezérfonálként egy konvencionális, régóta kialakult portrét fogad el, melyet hol cáfol, igazít (pl. a „könnyelmű francia“ esetében), hol pedig új vonásokkal told meg. Ez a portré azonban — közérvényű volta miatt — inkább csak a XVII. század folyamán állandósult vonásokat tartalmazza, a franciát túlságosan egy fegyelmezett, intellektuális közösségi oldalról mutatja be, a társas

embert és az észembert látván benne elsősorban. Nem mulasztja el azonban Eckhardt, hogy az érem másik oldalára is fel ne hívja a figyelmet. A hideg, aszkéta-racionalizmus alatt egy ugyancsak aszkéta-miszticizmus rejtezik, „raison“ és irracionalizmus egyaránt jellemzik a franciát, ahogy „francia Beaumarchais és Mauriac, Rabelais és Pascal, Voltaire és Paul Claudel, Ninon de Lenclos és Lisieuxi Szent Teréz“. De mindezen evidens ellentétek mellett is tovább, mélyebbre lehetne vezetni a francia szellem értelmén túli, magányos vonásainak elemzését. Kár, hogy az anyag természeténél fogva ez a másik arc nem kap külön, összefoglaló fejezetet és így a sorok közül kell kiéreznünk a lappangó feszülést, lázadást, mely a közösségi szellem ellen tör és akár gögös remeteségében, akár túlradó romantikájában a társas-racionalista, XVII. századi szellem ellenlábasa igyekszik lenni. Eckhardt Sándor az irodalom anyagából meríti bizonyítékait és így konvencionális nemzetképek elsősorban XVII. századi jelenségek szolgálnak alapul. Közismert, hogy ez a század emeli dogmává a „raison“ és ez merevíti véglegessé az irodalom társasági formáját. A preromantika reakciója és a romantizmus lázadásai ellenére sem tudta levetkezni a francia szellem azokat a közösségi vonásokat, melyek XIV. Lajos korától mindvégig kísérik. Mondanunk sem kell, hogy bár e vonások csirái megtalálhatók a középkor irodalmában is, a XVII. század közepéig inkább az ellenlábás szellem egyeduralmáról beszélhetünk. Akár Rabelais-t, akár a Pléiade hermetizmusát tekintjük, akár a XVII. század regényirodalmát vagy a précieux-k metaforáit, pointe-jait vesszük vizsgálat alá, egyik sem tartalmazza azokat az elemeket, melyeket ma a francia szellem fővonásainak, elengedhetetlen jegyeinek tekintünk. Az „ellenlábás“ szellem igazi megfékezését, a francia lélek nagy diszciplínáját a XVII. század retorikája hozza, a jezsuita barokk örökségként. Eckhardt Sándor egyik legérdekesebb fejezete a retorikáról szól és az irodalom törvényeinek vizsgálói talán meglepetéssel látják azt a viszonylagosságot, mely a spanyol-olasz barokk ihletőjét a francia „világosság“, a XVII. századi klasszicizmus létrehozójaként mutatja, hogy később, Victor Hugo művészetében a romantika egyik legősibb corneille-i jegye legyen.

Igazi elemébe azonban az utolsó fejezeteknél jut a szerző, talán azért, mert a tisztán irodalmi anyagban jobban ki tudja bontani nagyszerű elemző képességét. A Lélekelemzés, valamint az Érzékek és formák című fejezetek a francia irodalomtörténet legkitűnőbb lapjai közé tartoznak és formavizsgálatukban nem egyszer ritka stílusérzékről tesznek tanúságot. A pszichoanalízist és a formaöszönt a francia lélek racionalista hajtásának tekinti Eckhardt, de ugyané fejezeteken belül eljut az ellentételig: Proust, valamint a misztikus irodalom léleklátásában és ugyancsak Proust érzékelésében már egy irracionális szemlélet jelentkezéseit vizsgálja. A francia stílus klasszikus változatát abban az összhangban látja, mely érzékelés és formalítás, valamint a francia ember racionális lelki szerkezete közt kialakul: Stendhal, Mérimée, Musset stb. esetében pedig a romantika egy racionális változatára mutat rá, „amire példát alig nyújt másutt a romantika európai törté-

Nem hisszük, hogy Paul Valéryn kívül akadt volna még valaki, aki az elemzés veszélyeire, belső ellentmondásaira, a szerepjátszás hamis bonyodalmaira oly élesen rá tudott volna mutatni, mint Eckhardt (aki talán itt mutatkozik leginkább a mi Horváth Jánosunk igazi, önálló tanítványának és követőjének) és sajnáljuk, hogy ezek a fejezetek nem bővültek ki, esetleg önálló formában. De az is bizonyos, hogy a dilettantizmusban (mely Eckhardt szerint a szerepjátszás, megfigyelés, valamint intellektuális élvezet összegezéséből alakult ki) a francia irodalom egy ma már időszerűtlen formájára mondja ki az ítéletet; a kortársak kétségbeesett dogmakeresése bizonyítja legjobban az analízis intellektuális játékainak csődjét.

A könyv egyik legfontosabb fejezetében összegezi Eckhardt a magyar tanulságokat, melyek egyrészt művelődéstörténetünk szintén külön könyvbe kívánczó francia vonatkozásait nyújtják, másrészt a magyar irodalom Franciaország felé forduló arcához csatolnak érdekes megjegyzéseket (mint például a Mikes Kelemenre és a Mikszáth korára vonatkozó ötletek).

Eckhardt Sándor könyve azonban nemcsak az anyag és a szerkezet erényeivel dicsekedhetik. A stílus, a megírás oly könnyed, oly fölényes technikáját csillogtatja, amilyennel tudósaink közül csak kevesen rendelkeznek. Az „írni-tudás“, a formaérzék talán ebben az esetben is a francia szellem fölényét jelenti a bonyolult, homályos germán felett és Eckhardt Sándor könyve bizonyíték jelentős példa lesz arra, hogy a legelágazóbb, sokrétű filológiai anyagot is lehet művészi formában feldolgozni. Kívánatos volna, hogy a könyvet, melynek elsősorban francia jelentősége van, idegen nyelven is megismertessük Európával — külföldi „propagandánk“, mely nem mindig áll hivatása magaslatán, ezzel a művel, mely a magyar tudomány ritka erényeit egyesíti, a legsebb fényt vetné szellemünkre és kultúránkra.

SÖTÉR ISTVÁN